

11.

De huidige crisis vergeleken met die in de jaren tachtig

Auteur

Rita Bhageloe-Datadin

De economische stagnatie houdt nu langer aan dan de crisis van de jaren tachtig. Toen lag de productie na twee jaar alweer terug op het niveau van voor de crisis. De huidige crisis duurt al bijna vijf jaar. In de jaren tachtig vond in een relatief kort tijdsbestek een zeer heftige correctie plaats van de huizenprijzen. Nu gaat de prijsdaling geleidelijker, maar is het aantal verkochte woningen gekelderd. De werkloosheid liep in de jaren tachtig direct na het uitbreken van de crisis sterk op. In de huidige crisis is de werkloosheid aanvankelijk juist veel minder gestegen dan werd verwacht.

11.1 Inleiding

Sinds de kredietcrisis oversloeg uit de Verenigde Staten, nu al bijna vijf jaar geleden, blijven de berichten over de Nederlandse economie somber, behalve een opleving in 2010. Vaak wordt de parallel getrokken met de jaren tachtig, de tot dan toe zwaarste crisis die de Nederlandse economie sinds de Tweede Wereldoorlog heeft doorgemaakt. De crisis van de jaren tachtig ging namelijk ook gepaard met oplopende werkloosheid, dalende huizenprijzen en bezuinigingen door de overheid. Deze overeenkomsten maken het interessant om een economische vergelijking tussen beide crises te maken. In de analyse wordt voor de huidige crisis de periode 2008 tot en met 2012 bekeken en voor de crisis van de jaren tachtig de periode 1980 tot en met 1984. Waar mogelijk worden cijfers van het eerste kwartaal van 2013 meegenomen.

Allereerst wordt enige achtergrond gegeven over het ontstaan van beide crises. Daarna volgt een analyse van de aard en mate van de economische krimp in beide periodes. De gevolgen van de economische neergang voor de export, de overheid en de huishoudens, worden ook besproken. Omdat de woningmarkt in beide crises hard is getroffen wordt hierop dieper ingegaan. Ten slotte wordt de situatie op de arbeidsmarkt belicht. In de analyse staat steeds centraal met welke exogene schokken Nederland te maken kreeg en op welke wijze de economie hierdoor ontwricht raakte.

11.2 Verloop beide crises

De crisis van de jaren tachtig van de vorige eeuw hing samen met een aantal exogene schokken, die deels uit het buitenland afkomstig waren. Zo was de internationale economie in een kwetsbare positie gekomen door het uiteenvallen van het systeem van vaste wisselkoersen van Bretton-Woods aan het begin van de jaren zeventig. Dit leidde ertoe dat er in Nederland een heroriëntatie van het monetair beleid plaatsvond, waarbij de gulden de facto aan de Duitse Mark werd gekoppeld. Hierdoor vond in de jaren zeventig een stijging van de effectieve wisselkoers van 30 à 40 procent plaats. Daarnaast traden in 1973 en 1979 twee zware oliecrises op die grote stijgingen van de energieprijzen tot gevolg hadden. Binnenlands kwam daar nog de sterke en continue stijging van de loonkosten bij. De combinatie van deze ontwikkelingen leidde tot een forse afkalving van de internationale concurrentiepositie.

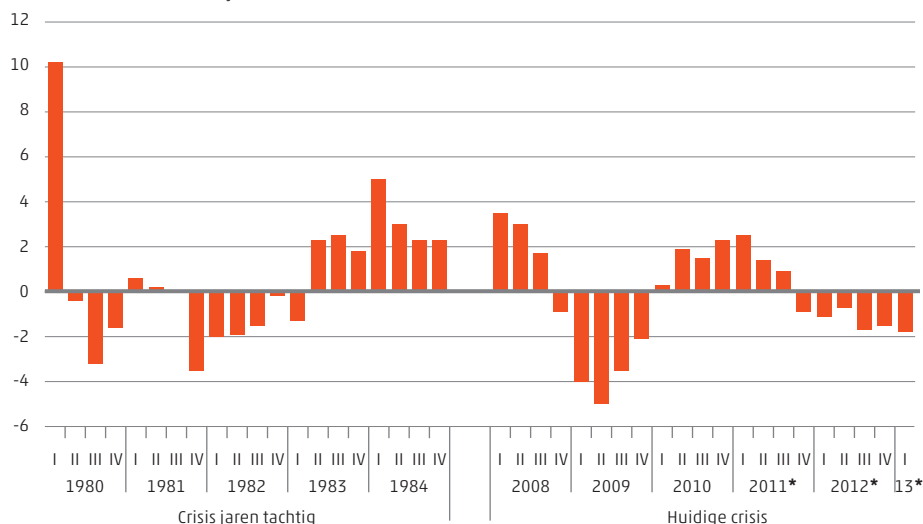
Tot het begin van de jaren tachtig leidden deze structurele problemen niet tot trage economische groei. Integendeel, de Nederlandse economie groeide tot het einde van de jaren zeventig harder dan die van de meeste andere West-Europese landen. Dit wordt vaak verklaard door de expansieve economische politiek van het Kabinet den Uyl. De economische groei werd van 1973–1979 vooral gedreven door de toename van de consumptieve bestedingen. De krachtige ontwikkeling van de economie maskeerde de onderliggende structurele problemen, die dan ook niet werden aangepakt. Daarnaast stimuleerden de zeer lage rentestanden het kopen op krediet. Op de woningmarkt ontstond hierdoor een enorme hausse waarbij de huizenprijzen explosief toenamen. Bovendien liep het overheidstekort door de hoge uitgaven in deze jaren hard op.

Aan het begin van de jaren tachtig stortte de economie in. Nederland werd in die jaren veel harder getroffen door de crisis dan de meeste andere West-Europese landen. De reële rente schoot omhoog. Het kopen op consumptief krediet nam daarop sterk in omvang af en de woningmarkt stortte in. De binnenlandse en buitenlandse vraagterugval bracht veel ondernemingen in problemen, hetgeen zich uitte in een golf van faillissementen. De overheid greep daarop hard in om de al jaren sluimerende structurele problemen op te lossen en de economie weer te laten groeien. Allereerst bezuinigde de overheid om het begrotingstekort te laten dalen. Daarnaast sloot de overheid met werkgevers- en werknemersorganisaties het Akkoord van Wassenaar (1982), dat een belangrijke rol zou spelen in het economisch herstel. De sociale partners maakten in het Akkoord afspraken om de arbeidsmarkt te flexibiliseren en de lonen te matigen, in ruil voor arbeidstijd-

verkorting. Na de totstandkoming van het Akkoord herstelde de concurrentiepositie van het Nederlands bedrijfsleven zich opvallend snel.

11.2.1 Ontwikkeling bbp ¹⁾²⁾

% volumemutaties t.o.v. een jaar eerder

Bron: CBS, nationale rekeningen.

¹⁾ Cijfers jaren tachtig sluiten niet aan op de huidige reeks.

²⁾ De sterke groei in het eerste kwartaal van 1980 komt doordat de extreme winter van 1979 het economisch verkeer lam legde.

Kenmerken van de huidige crisis

De huidige (krediet)crisis ontstond halverwege 2008 in de Verenigde Staten en mondde uit in een wereldwijde financiële crisis. De crisis brak uit doordat banken in de Verenigde Staten sinds 2000 te veel risico's hadden genomen bij de hypotheekverstrekking. Burgers konden gemakkelijk aan hoge hypotheekrentes komen en de lage rente maakte het extra aantrekkelijk om een woning kopen. Toen de rente in 2007 steeg, konden veel Amerikaanse huizenbezitters de hypotheek niet meer betalen. Hypotheekverstrekkers leden hierdoor verliezen. Omdat veel hypotheekrentes door banken waren gebundeld en (wereldwijd) doorverkocht was het zicht op de (risicovolle) hypotheekrentes kwijtgeraakt. Hierdoor kwamen binnenlandse en buitenlandse banken in de problemen. Toen bovendien de Amerikaanse overheid besloot zakenbank Lehman Brothers niet te redden, veroorzaakte dat een wereldwijd sneeuwbal effect waarbij banken elkaar niet langer vertrouwden en de kredietverlening ernstig verstoord raakte. In diverse landen waaronder Nederland

moest de overheid bijspringen om financiële instellingen te redden. Hierdoor, en door de economische crisis, verslechterde de overheidsfinanciën van veel landen in hoog tempo.

De economie kreeg ongekend harde klappen: in 2009 kromp de Nederlandse economie met ruim 3,7 procent. Terwijl Nederland en veel andere Europese landen net waren begonnen met het oplossen van de gevolgen van de 'hypothecaire' kredietcrisis, ontstond eind 2009 in Griekenland de eurocrisis. De Griekse overheid bleek valse informatie verstrekt te hebben over de overheidsfinanciën, die er veel slechter bleken voor te staan dan eerder was gemeld. Toen dit bekend raakte, schoot de rente op Griekse staatsobligaties omhoog. Ook andere eurozone-landen kwamen in de problemen. Waar met de komst van de eurozone de rente op staatsobligaties sterk naar elkaar was toegegroeid, ging die nu weer fors uiteenlopen. De financiële markten gingen sterk differentiëren naar risico en de stabiliteit van de eurozone kwam in gevaar. De Noordelijke Eurozone-landen kwamen met reddingsplannen, die evenwel de overheidsfinanciën van deze landen verder verslechterden. Om de overheidsfinanciën weer op orde te krijgen is de overheid fors aan het bezuinigen geslagen.

Naast de bovengenoemde exogene problemen gaat de Nederlandse economie in de huidige crisis gebukt onder een hoge schuldenlast, met name hoge hypotheekschulden. Net als in de jaren tachtig ging aan de crisis nu ook een enorme hausse op de woningmarkt vooraf, waarbij de huizenprijzen explosief toenamen. Na het uitbreken van de crisis waren banken genoodzaakt de kredietverlening op een lager pitje te zetten. Dit, in combinatie met onzekerheid omtrent de toekomstige hypotheekrenteaftrek en de slechte vooruitzichten op de arbeidsmarkt, heeft ervoor gezorgd dat het consumentenvertrouwen diep is weggezakt en de woningmarkt stil is komen te liggen.

11.2.2 Kenmerken crisis jaren tachtig en huidige crisis

	Crisis jaren tachtig	Huidige crisis
Oorzaak	oliecrises, schulden crisis, monetaire instabiliteit	kredietcrisis, schulden crisis, eurocrisis
Duur	3 jaar	tenminste 5 jaar
Internationale samenwerking	beperkt	sterk, vooral binnen Europa
Economische ontwikkeling t.o.v. buitenland	slechter dan Europa	slechter dan de wereld, in lijn met Europa
Inflatie	hoog	laag
Overheidsconsumptie	cyclisch	cyclisch
Overheidsschuld en tekort	hoog	hoog
Arbeidsproductiviteitsontwikkeling	voortdurende groei	dalingen
Nationaal inkomen per hoofd	beperkte daling	beperkte daling
Werkloosheid	scherpe stijging, vrij hoog	geleidelijke stijging, vrij hoog
Faillissementen	sterke stijging	sterke stijging
Rente	hoog	laag
Huizenprijzen	sterke daling	geleidelijke daling

11.3 Economische ontwikkeling

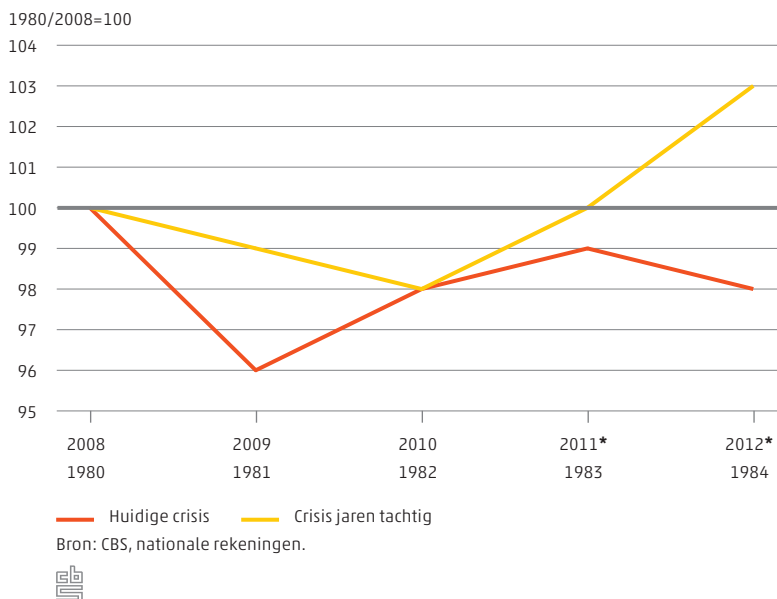
Als wordt gekeken naar de diepte en lengte van de beide crises zijn er duidelijke verschillen. Figuur 11.3.1 toont de ontwikkeling van het bbp vanaf één jaar voor de eerste krimp. Voor de crisis van de jaren tachtig wordt de ontwikkeling van de jaren 1980–1984 geschetst, voor de huidige crisis de jaren 2008–2012. In de jaren tachtig kromp het bbp het sterkst in 1982, bijna twee jaar na het uitbreken van de oliecrisis. Het bbp herstelde daarna vrij snel. Eind 1983 was het volume van de productie alweer terug op het niveau van voor de crisis.

Stagnatie houdt nu langer aan dan in de jaren tachtig

De huidige crisis voltrekt zich heel anders. Zij duurt al bijna vijf jaar. De grootste krimp lag al vrijwel aan het begin in 2009 en was sterker en abrupter dan die in de jaren tachtig. Dit kwam wellicht doordat de economie in 2008 nog groeide, terwijl zij in 1981 al licht kromp. In 2010 en 2011 herstelde het volume van het bbp iets, maar bleef onder het niveau van voor de crisis. Het volume van het bbp daalde in 2012 echter verder. In het eerste kwartaal van 2013 lag het bbp nog steeds

5 procent onder het niveau van voor de crisis. Het verdere verloop van de crisis laat zich nog niet voorspellen.

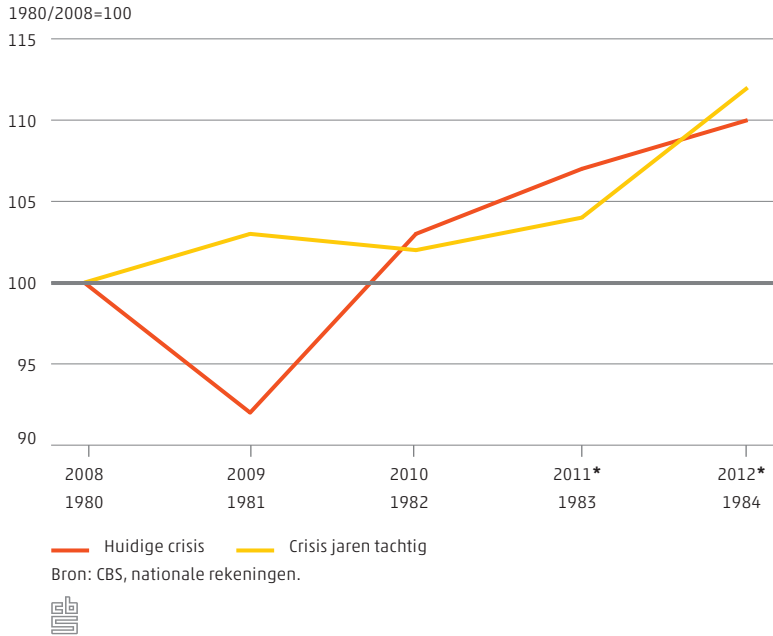
11.3.1 Volume bbp

Uitvoergroei in beide crises

Tijdens beide crises bleef de export min of meer overeen. In de huidige crisis kromp de uitvoer alleen in 2009 sterk, met 7,7 procent ten opzichte van een jaar eerder. Dit verlies werd echter in het daaropvolgende jaar met een krachtige groei van 11,6 procent al meer dan goed gemaakt. Het sterke herstel van 2010 heeft zich echter niet doorgezet. In 2011 en 2012 was de groei met respectievelijk 4,1 en 3,2 procent een stuk kleiner. Aan het begin van de jaren tachtig was het patroon anders. Toen vertraagde de groei in 1980 en 1981 en kromp de export in 1982 met 1 procent. Het volume van de uitvoer is in die periode desalniettemin nooit onder het niveau van 1980 gekomen. Dit neemt niet weg dat de Nederlandse prijsconcurrentiepositie momenteel een stuk beter is dan in de jaren tachtig. Arbeid was in die periode in Nederland relatief duur, waardoor moeilijker kon worden geconcentreerd met het buitenland. Pas na het Akkoord van Wassenaar, eind 1982, kwam hier verandering in. In 1984 groeide de export met 7,7 procent weer sterk.

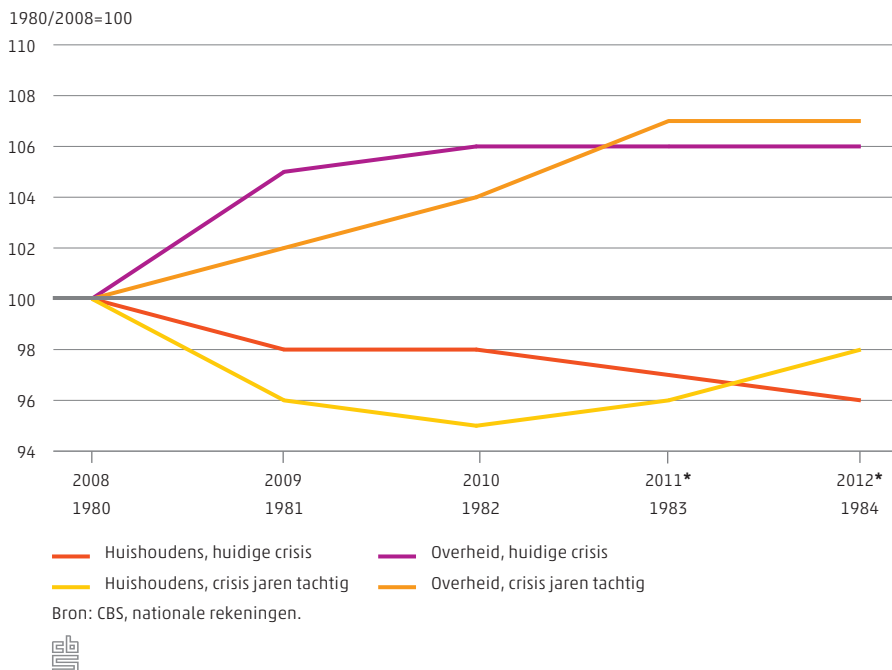
11.3.2 Volume export

Overheidssaldo in de jaren tachtig negatiever

Zowel de consumptie als de investeringen van de overheid vertoonden in de jaren tachtig en in het begin van de huidige crisis een cyclisch patroon. De overheidsconsumptie groeide tijdens de crisis van de jaren tachtig wel minder snel dan in de jaren ervoor en erna. Vanwege de economische teruggang waren de totale overheidsbestedingen als percentage van het bbp wel iets hoger dan in de jaren ervoor en erna, maar het verschil bedroeg niet veel meer dan 1 procentpunt. In de huidige crisis groeide de overheidsconsumptie alleen in 2009 substantieel, daarna is de groei afgevlakt en in 2012 zelfs gekrompen. De overheidsinvesteringen lieten in beide crises een duidelijk dalende trend zien. Ook als percentage van het bbp namen de overheidsinvesteringen voortdurend af.

11.3.3 Volume consumptie

Als percentage van het bbp liggen de totale overheidsuitgaven nu wel lager dan in de jaren tachtig. In 1980 besloegen de overheidsuitgaven ongeveer 55 procent van het bbp. In 2008 was dit gedaald tot ongeveer 46 procent. Dit komt voornamelijk door een daling van de uitgaven aan sociale zekerheid. Anno 2013 ziet het patroon van de collectieve uitgaven er heel anders uit. Het grootste probleem met de huidige overheidsuitgaven is voornamelijk de sterk groeiende zorg, die nu ongeveer 11 procent van het bbp beslaan. In 1980 was dat nog ongeveer 5 procent.

Bij de overheidsfinanciën vallen verschillen op tussen de huidige situatie en die van dertig jaar geleden. Het EMU-saldo was in de jaren tachtig veel lager, maar daalde tijdens de crisis minder snel. In de vijf jaren voor de crisis van begin jaren tachtig was er al een tekort van gemiddeld 3,2 procent van het bbp. Dit was het gevolg van het expansieve beleid van het kabinet Den Uyl. Tijdens de crisis liep het tekort op tot 5,5 procent in 1983. Hiermee werd in alle jaren tijdens de crisis de huidige 3-procentnorm overschreden. Het beleid werd echter toen niet op deze norm gestuurd. De huidige EMU-normen van maximaal 3 procent tekort en 60 procent schuld werden pas in 1992 afgesproken bij het Verdrag van Maastricht. In de huidige crisis is het tekort veel sneller opgelopen, van 0,5 procent in 2008

naar 5,6 procent in 2009. Hierna is het tekort elk jaar teruggelopen, al lag het in 2012 met 4,1 procent nog altijd boven de EMU-norm.

11.3.4 Overheidsfinanciën

Crisis jaren tachtig					
	1980	1981	1982	1983	1984
	% bbp				
Schuld ¹⁾	44,6	48,0	53,7	59,8	63,4
Saldo ¹⁾	-3,9	-4,9	-6,2	-5,5	-5,2
Overheidsuitgaven	55,2	56,5	59,1	59,3	57,9
	Huidige crisis				
	2008	2009	2010	2011	2012
	% bbp				
EMU-schuld	58,5	60,8	63,4	65,7	71,3
EMU-saldo	0,5	-5,6	-5,1	-4,3	-4,1
Overheidsuitgaven	46,2	51,4	51,3	49,9	50,4

Bron: CBS, nationale rekeningen.

¹⁾ Niet gedefinieerd volgens de huidige EMU-criteria.

Ook de staatsschuld is in de huidige crisis fors opgelopen: van 58,5 aan de vooravond van de crisis tot 71,3 procent in 2012. In de crisis van de jaren tachtig liep de staatsschuld ongeveer in dezelfde mate op als nu en werd vanaf 1984 de 60-procentgrens overschreden. Deze vergelijking van de EMU-schuld moet echter in perspectief worden gezien. Wegens de kredietcrisis moest de staat in 2008 allerlei steuningrepen in de financiële sector uitvoeren. Zonder deze ingrepen zou de staatsschuld zeven procentpunt lager zijn geweest. Daarbij heeft de staat nu banken zoals ABN AMRO en SNS REAAL in handen. Wanneer de banken te zijner tijd worden verkocht, kan er een deel van de schuld worden afgelost.

Consumptie huishoudens en vertrouwen in beide crises omlaag

Bij beide crises nam de consumptie door huishoudens langdurig af. Tijdens de huidige crisis begon de consumptie door huishoudens in 2009 te krimpen en deze daling houdt nog altijd aan, met uitzondering van een bescheiden opleving in 2010. Gedurende de crisis van de jaren tachtig kromp de consumptie in 1981 en 1982 met respectievelijk 2,4 en 1,4 procent. Vanaf 1983 trok de consumptie enigszins aan, maar in 1985 was het consumptieniveau van voor de crisis nog

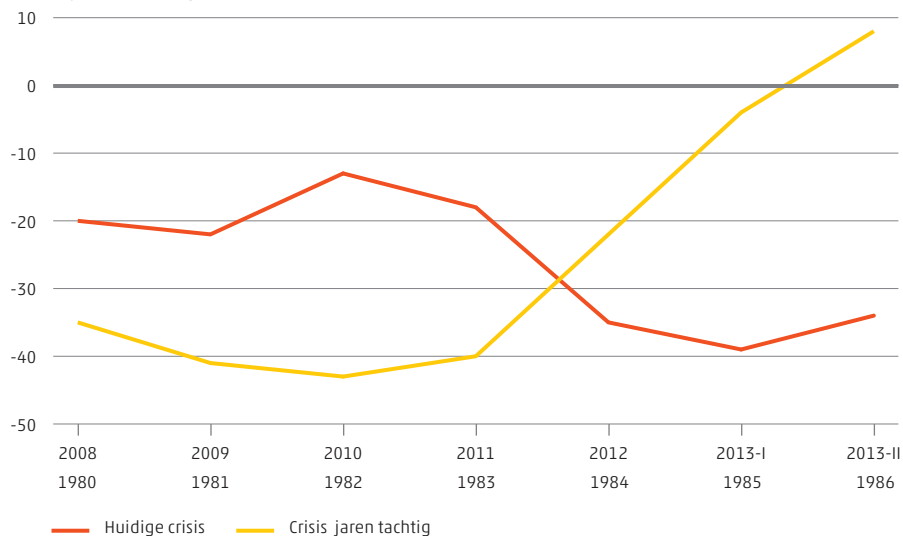
niet bereikt. De krimp van het begin van de jaren tachtig kwam doordat de werkloosheid snel steeg en de huizenmarkt instortte. Tijdens de huidige crisis liep de werkloosheid aanvankelijk langzaam op, maar werden consumenten steeds voorzichtiger door alle onzekerheden rondom de woningmarkt, de eurocrisis en de bezuinigingen.

Net als nu liep ook begin jaren tachtig het consumentenvertrouwen een flinke deuk op. Bij aanvang van de daling van de huizenprijzen in 1979 was het consumentenvertrouwen -14, om vervolgens via -41 in 1980 terug te vallen tot een dieptepunt van -43 in 1982. Dit lage lage vertrouwen werd vermoedelijk vooral veroorzaakt door het feit dat burgers decennia lang gewend waren geraakt aan een voortdurende forse toename van hun koopkracht. Binnen een korte tijd werden zij geconfronteerd met een inkomensval en massawerkloosheid. Toen de huizenmarkt in 1985 weer tekenen van leven begon te vertonen, steeg de index naar -4. In 1986 was zij voor het eerst positief.

Tijdens de huidige crisis daalt het consumentenvertrouwen al langer, maar het heeft het record van de jaren tachtig nog net niet gebroken. In 2008 en 2009 was er uiteraard evenzeer als begin jaren tachtig sprake van een schok, maar de kredietcrisis had toen nog het karakter van een ver-van-mijn-bed-show. Het niet doorzetten van het herstel na 2010 heeft het vertrouwen ondermijnd.

11.3.5 Consumentenvertrouwen

% saldo positieve en negatieve antwoorden

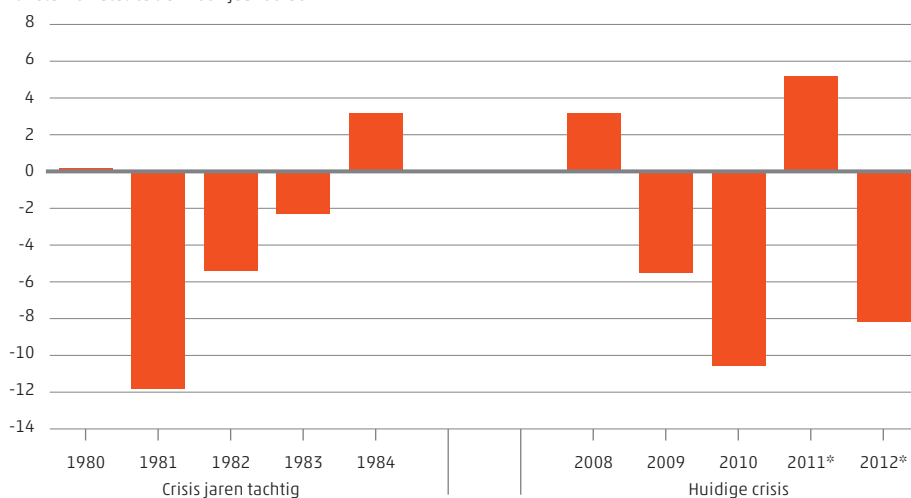

11.4 Woningmarkt en schulden

De sterke daling van het consumentenvertrouwen hing in beide crises samen met problemen op de markt voor koopwoningen. In de jaren zeventig was het vanwege de lage hypotheekrente nog bijzonder aantrekkelijk om een huis te kopen. De lage hypotheekrente maakte een eigen huis betaalbaar. De vraag naar koopwoningen dreef de koopprijs vanaf 1972 tot aan de tweede helft van 1978 sterk op. De gemiddelde jaarlijkse prijsstijging bedroeg in deze periode maar liefst 20 procent, met uitschieters van 29 procent in 1976 en 40 procent in 1977. Begin jaren tachtig stortte de woningmarkt echter in. In 1979 begonnen de internationale rentevoeten sterk te stijgen, onder andere doordat de Verenigde Staten en Groot-Brittannië een restrictiever monetair beleid gingen voeren. Daarnaast nam het inflatietempo in Nederland af, doordat de lonen zich gematigder ontwikkelden. Deze twee ontwikkelingen resulteerden in een sterke stijging van de reële rente. Het werd steeds moeilijker om hypotheeklen af te sluiten en de woningmarkt stagneerde. De huizenprijzen kwamen in een vrije val terecht, waarna de bouwproductie daalde.

11.4.1 Bouwproductie

% volumemutaties t.o.v. een jaar eerder

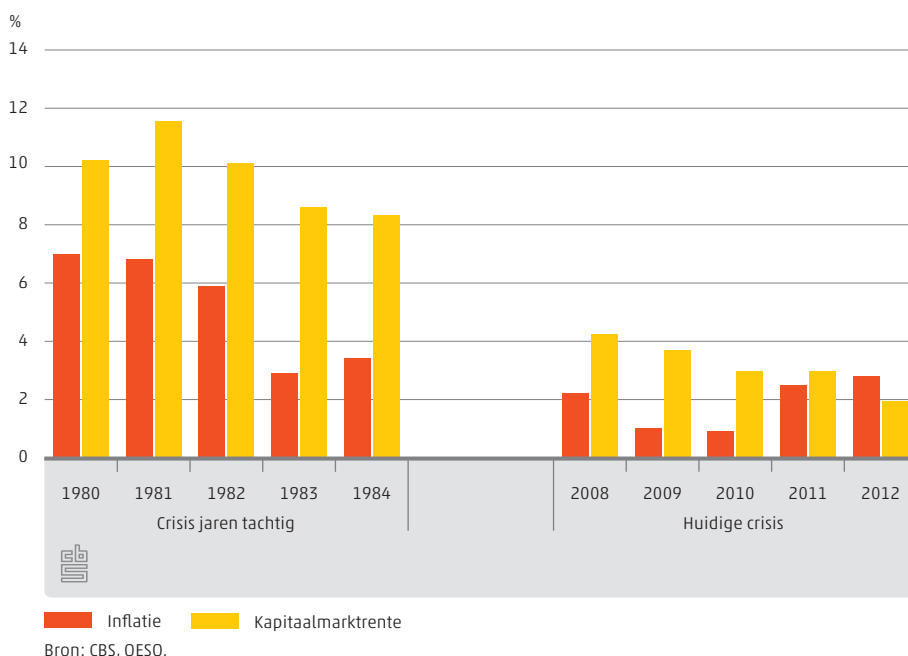
Bron: CBS, nationale rekeningen.

Om de inflatie in toom te houden had de Nederlandse Bank de rente verhoogd. Door de hogere hypotheekrente, die kon oplopen tot wel veertien procent,

gecombineerd met een snel zakkende inflatie, kwamen huizenbezitters in de problemen. De woonlasten stegen enorm, terwijl de stijging van de inkomsten juist stagneerde. De lonen werden gematigd, en de overheid verlaagde de ambtenarensalarissen, het minimumloon en de uitkeringen. De werkloosheid liep bovendien pijlsnel op tot bijna 11 procent in 1983. Veel mensen konden hun hypotheek niet meer betalen en moesten hun huis verkopen. De gedwongen verkoop liet voormalige huiseigenaren achter met een schuld van tienduizenden guldens. Huizenbezitters zagen hun vermogen in rook opgaan. Tussen 1980 en 1985 daalde de gemiddelde Nederlandse woning ruim 40 procent in waarde. Na 1985 stegen de prijzen tot aan de economische crisis van 2008 onafgebroken.

11.4.2 Inflatie en rente

Prijzdaling nu gaat geleidelijk, transacties gekelderd

Net als in de jaren tachtig werd de huidige malaise op de woningmarkt voorafgegaan door forse prijsstijgingen. In de periode 1995–2000 stegen de prijzen zelfs explosief. Tussen 2000–2008 volgde een rustiger periode, waarin de prijsstijging net iets boven het inflatieniveau lag. Inmiddels dalen de huizenprijzen al meer dan vier jaar. Wat opvalt, is dat de huizenprijzen zich in de huidige crisis geleidelijker aanpassen dan in de jaren tachtig. Ook is de daling (nog) niet zo groot als dertig

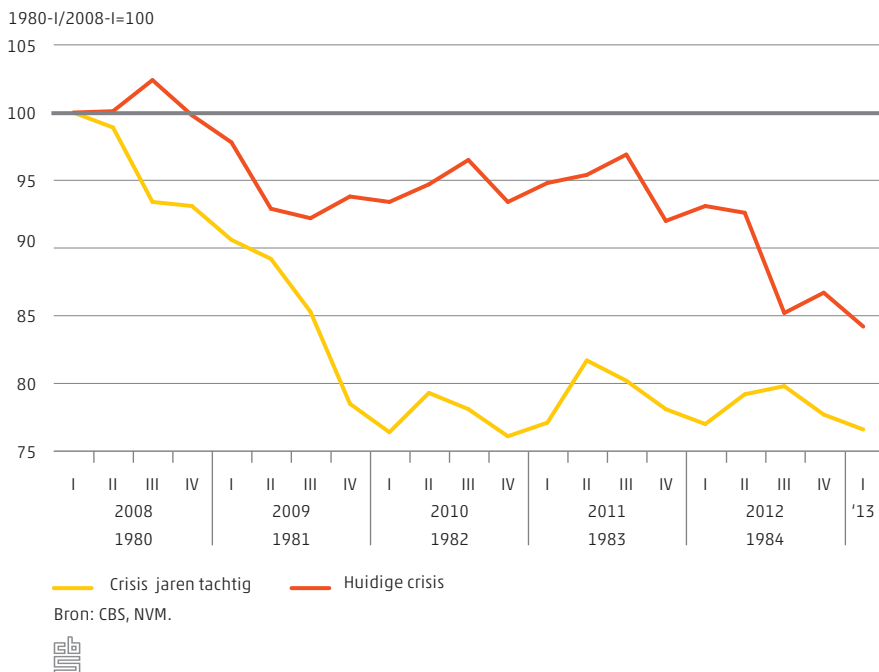
jaar eerder. In de jaren tachtig gingen de prijzen direct na het uitbreken van de crisis namelijk fors omlaag en werd het dieptepunt al na twee jaar bereikt. De huidige crisis op de markt van koopwoningen duurt al vijf jaar. In die vijf jaar zijn de huizenprijzen met gemiddeld 4 procent per jaar gedaald, in totaal bijna 20 procent. In de vorige crisis daalden de huizenprijzen in twee jaar tijd met 30 procent.

In de afgelopen vier jaar ongeveer
40% minder huizen verkocht

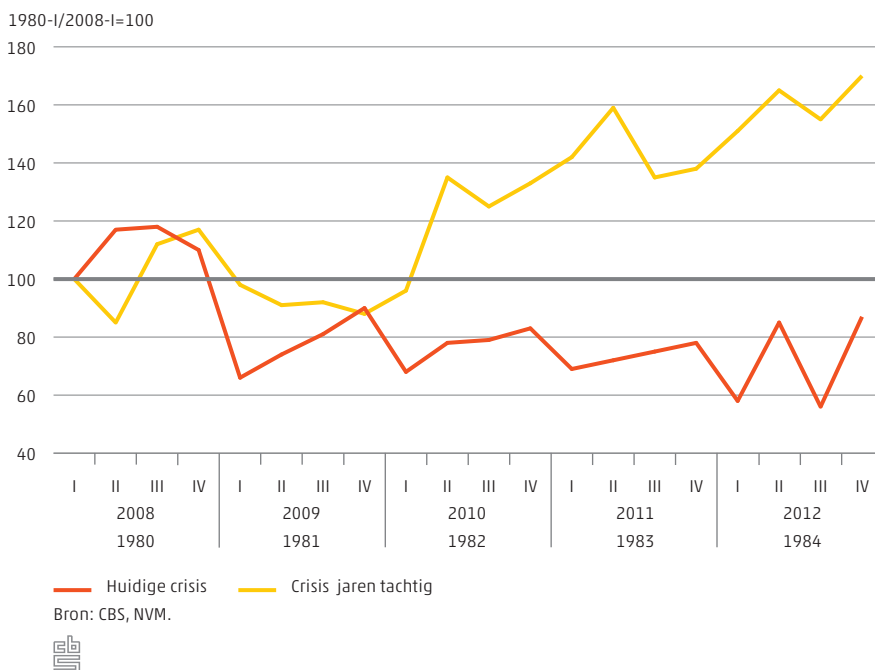
Dat de huizenprijzen tijdens de vorige crisis sneller daalden dan nu komt doordat de noodzaak om te verkopen destijds vaak groter was. De werkloosheid en de rente liepen toen in snel tempo op, terwijl de hypotheekrente recentelijk juist is gedaald. De werkloosheid is dit jaar opgelopen, maar vlak voor het uitbreken van de crisis liep de werkloosheid nog terug. Een andere reden is dat huizenbezitters tijdens de vorige crisis de ruimte hadden om veel minder te vragen voor hun woning zonder bij verkoop een restschuld te riskeren. Dit kwam doordat huizen in de aanloopperiode '75-'78 gemiddeld twee keer zo veel waard werden. Ter vergelijking: in de drie jaar voor de huidige crisis stegen de huizenprijzen met iets meer dan 10 procent. Hierdoor staan de huidige huizenbezitters bij een prijsdaling veel eerder onder water. Gekoppeld aan een gemiddeld lagere noodzaak tot verkoop zet dit nu een rem op de prijsdaling.

11.4.3 Woningprijzen

Zoals eerder beschreven daalden de verkoopprijzen in de jaren tachtig veel sterker dan nu. De andere kant van deze medaille is dat er toen wel werd verkocht. Nu staat de markt op een zeer laag pitje. Het aantal verkochte woningen ligt vanaf 2011 op een historisch laag niveau. In juni van 2013 lag het verkoopniveau 55 procent lager dan een jaar eerder. Niet eerder in de afgelopen twintig jaar werden in een jaar tijd zo weinig huizen verkocht. Begin jaren tachtig zakte het aantal verkopen veel minder diep weg, ten koste van veel sterkere prijsdalingen.

11.4.4 Aantal verkopen

Schuldenpositie huishoudens toegenomen

Een fundamenteel verschil op de woningmarkt is dat huishoudens nu veel meer schulden hebben dan in de jaren tachtig. De sterke economische groei in de jaren negentig en de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen vanaf de jaren tachtig zorgde voor een snelle toename van het beschikbaar inkomen. Het beschikbaar inkomen per hoofd van de bevolking is nu vier keer zo hoog als in de jaren tachtig. Door deze toenemende welvaart nam in het afgelopen decennium de vraag naar koopwoningen toe. Daarnaast stimuleerden de hypotheekrenteaftrek en soepelere hypotheekregels de vraag, waardoor de hypotheekschuld tot recordhoogte is gestegen. Eind 2012 bedroeg de totale hypotheekschuld 672 miljard euro. Sinds het uitbreken van de crisis neemt de hypotheekschuld wel duidelijk minder snel toe.

Opgemerkt dient wel te worden dat tegenover de sterk gestegen schulden veel hogere spaartegoeden staan. De gemiddelde spaartegoeden van huishoudens zijn in de afgelopen dertig jaar verdubbeld door hogere inkomens en winsten op de financiële markten en de woningmarkt. De totale spaartegoeden en overige deposito's van Nederlandse huishoudens vertegenwoordigden eind 2012 een

waarde van 346 miljard euro. Dit is ongeveer de helft van de totale hypotheekschuld. Naast de opgelopen spaartegoeden hebben Nederlandse huishoudens in vergelijking met de jaren tachtig nu ook veel meer vermogen opgebouwd in de vorm van pensioenvoorzieningen en kapitaalverzekeringen. Eind 2012 bedroeg het totale vermogen van huishoudens bij pensioenfondsen meer dan 1 biljoen euro.

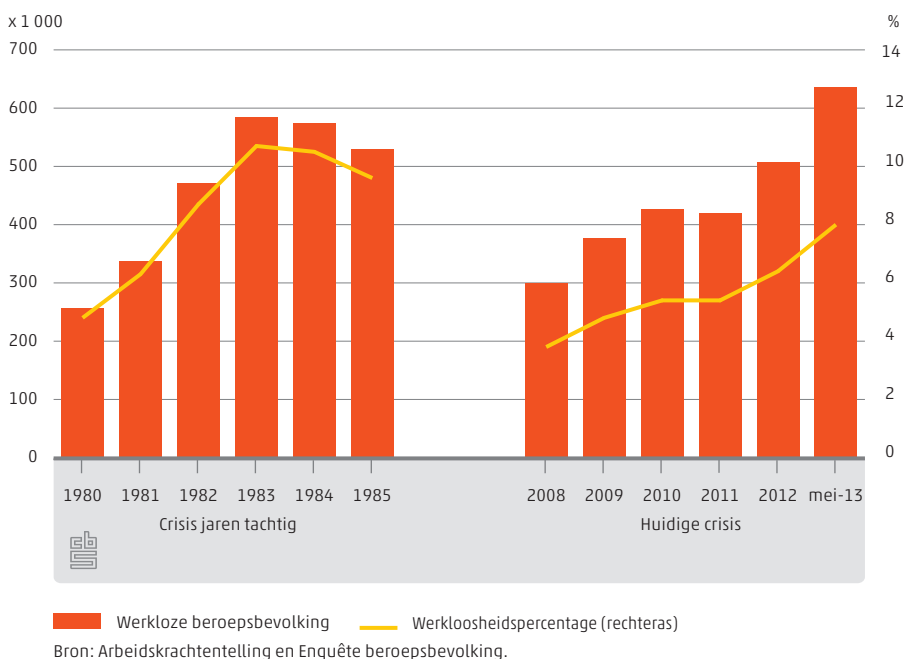
11.5 Ontwikkelingen arbeidsmarkt

De gevolgen van de crisis in de jaren tachtig waren het meest voelbaar op de arbeidsmarkt. Nadat de Nederlandse economie in 1981 begon te krimpen, liep de werkloosheid in hoog tempo op: tot 585 duizend werklozen oftewel 10,7 procent van de beroepsbevolking begin 1983. De werkloosheid werd hiermee in drie jaar tijd tweeënhalf maal zo groot. Hoewel de economie in 1983 alweer aantrok, begon de werkloosheid pas in 1985 merkbaar te dalen.

Arbeidsmarkt reageert nu vertraagd

In de huidige crisis reageerde de arbeidsmarkt aanvankelijk heel anders op de neergang. In 2008 daalde de werkloosheid zelfs nog. Pas in 2009 begon de werkloosheid te stijgen. In 2011 en 2012 kwamen er slechts 49 000 werklozen bij. Ter vergelijking: tussen 1980 en 1982 kwamen er 215 duizend werklozen bij. De werkloosheid is pas echt substantieel gaan stijgen sinds de tweede helft van 2012. Toch lag de werkloosheid in mei 2013 nog altijd 2,5 procentpunt lager dan tijdens het hoogste punt van de jaren tachtig.

11.5.1 Werkloosheid

Verschillen in werkgelegenheidsontwikkeling

Een verklaring voor de uiteenlopende ontwikkeling op de arbeidsmarkt tijdens beide crises is dat het bedrijfsleven in de jaren tachtig heel anders reageerde op de economische teruggang dan in de voorbije paar jaar. In de jaren tachtig ging de crisis direct gepaard met een ingrijpende herstructurering van de economie, waarbij veel bedrijven of zelfs hele bedrijfstakken ten onder gingen. Dit ging gepaard met massaontslagen. In de huidige crisis lijkt zich eerder het tegenovergestelde te hebben voorgedaan. Bedrijven hebben in 2008 en 2009 hun personeel, ondanks de sterke terugval in de vraag naar goederen en diensten, zoveel mogelijk in dienst gehouden.

Het verschil is terug te zien in de arbeidsproductiviteitsontwikkeling. De herstructurering in de jaren tachtig trof vooral minder productieve bedrijven en activiteiten. Door het verdwijnen van deze laagproductieve werkgelegenheid nam de gemiddelde productiviteit toen nog toe, terwijl gedurende de huidige crisis de arbeidsproductiviteit nauwelijks is toegenomen.

Het verschil in de reactie van het bedrijfsleven is waarschijnlijk aan twee factoren toe te schrijven. Ten eerste lag de winstgevendheid van het bedrijfsleven begin

jaren tachtig veel lager dan nu. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de arbeidsinkomensquote. In 1980 bedroeg deze 87 procent en in 2007 ongeveer 77 procent. De bedrijven konden zich aan het begin van de crisis blijkbaar permitteren om het zittende personeel in dienst te houden zonder onmiddellijk in financiële problemen te komen. Ze werden hierin gesteund door de tijdelijke WW-regeling die in 2009 werd ingevoerd. Om te voorkomen dat door de economische crisis werknemers overhaast ontslagen zouden worden, werden regelingen van geïntroduceerd waarmee werknemers in dienst konden blijven van het bedrijf en hun inkomen behielden, maar niet het volle aantal uren werkten. De werknemers kregen voor de niet-gewerkte uren een tijdelijke (deeltijd-) WW-uitkering.

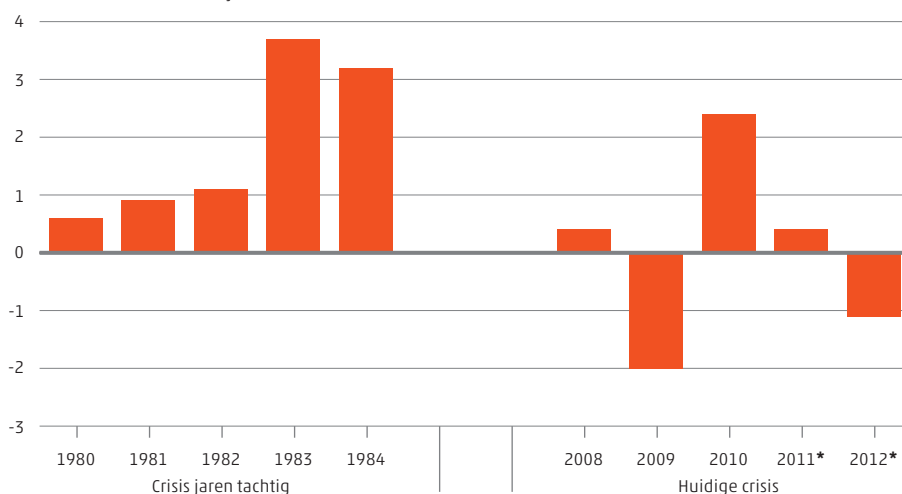
Een tweede verschil is dat werkgevers aan de vooravond van de crisis kampten met grote schaarste aan arbeidskrachten. En dit tegen een perspectief van een steeds verder vergrijzende samenleving. De crisis werd door ondernemers aanvankelijk ook gezien als een crisis van het internationale bankwezen. Met de economische structuur van Nederland leek niks mis. Toen de crisis zich net aandiende, besloten veel bedrijven daarom hun werknemers vast te houden om een personeelstekort bij een later herstel van de economie te voorkomen. Deze *labour hoarding* resulteerde in een daling van de gemiddelde productiviteit per arbeidsjaar van 2 procent in 2009.

215 000 meer werklozen
tussen 1980 en 1982

11.5.2 Arbeidsproductiviteit

% volumemutaties t.o.v. een jaar eerder

Bron: CBS, nationale rekeningen.

Werkgelegenheidsstructuur is nu anders

Een andere belangrijke verklaring voor het verschil in werkgelegenheidsontwikkeling is de werkgelegenheidsstructuur. Deze is de laatste decennia fors veranderd. Mede als gevolg van de vergrijzing is de werkgelegenheid in de gezondheids- en welzijnszorg sterk gestegen. In de afgelopen veertig jaar is het arbeidsvolume van deze bedrijfstak toegenomen van 300 duizend naar 890 duizend arbeidsjaar. Ongeveer 15 procent van alle werkzame personen werkt inmiddels in de zorg. Zelfs tijdens de crisis bleef de werkgelegenheid in deze bedrijfstak doorgroeien. In totaal kwamen er in de zorg in de jaren 2007-2012 bijna 159 duizend banen bij. Ook tijdens de crisis begin jaren tachtig was er overigens al sprake van een stijging, van 51 duizend banen. De daling van het aantal banen in de marktsector wordt zo gedeeltelijk opgevangen door de groeiende werkgelegenheid in de zorg. Dit effect was in de recente crisis nog veel sterker dan in de jaren tachtig. Opgemerkt dient wel te worden dat in eind 2012 de banengroei in de zorg stagneerde.

11.5.3 Werkgelegenheid

	Werkzame personen	Banen ¹⁾	Gewerkte uren ¹⁾
	x 1 000		x mln
Mutatie 1980-1984			
Markt	-189	-184	-432
Overheid	21	21	11
Zorg	48	51	16
Totaal	-120	-112	-405
Mutatie 2008-2012			
Markt	-200	-202	-287
Overheid	1	2	-1
Zorg	148	159	148
Totaal	-51	-41	-140

Bron: CBS, nationale rekeningen.

¹⁾ Werkzame personen.

11.6 Conclusie

De huidige economische crisis duurt nu al langer dan die van de jaren tachtig. Die crisis was weliswaar dieper en heviger, maar het herstel zette al in na twee jaar van krimp. De huidige crisis is hardnekkiger. Op de grote krimp van 2009 volgde er weliswaar een periode van een kleine twee jaar waarin de economie groeide, maar daarna brak er een periode aan van aanhoudende laagconjunctuur die nog altijd voortduurt. Het herstel is dus als het ware teruggevallen.

Bij beide crises waren er grote exogene schokken die de Nederlandse economie ontwrichtten en tekortkomingen daarin aan het licht brachten. In de huidige crisis zijn het vooral monetaire problemen zoals de bankencrisis, de eurocrisis en de hypotheekfinanciering die voor problemen zorgen. Ook in de jaren tachtig waren er monetaire problemen, zoals de geleidelijke overwaardering van de gulden vanwege de koppeling aan de Duitse Mark, de sterk oplopende overheidsschulden en de hoge rentestand die de huizenmarkt ontwrichtte. Maar belangrijker was nog dat het Nederlandse bedrijfsleven destijds kampte met een afgekalfde concurrentiekracht, mede door de in het voorafgaande decennium te hoog opgelopen loonkosten. Ten slotte verslechterden de tweede oliecrisis en de daaruit

voortvloeiende prijsstijgingen van energie de concurrentiepositie van belangrijke bedrijfstakken als de basismetaalindustrie en de petrochemie.

Hoewel de crisis van de jaren tachtig wat bijvoorbeeld de werkloosheid betreft veel heftiger was, was deze toch van relatief korte duur. Het probleem van de verminderde concurrentiekracht werd snel en succesvol aangepakt toen werkgevers, werknemers en de overheid in het Akkoord van Wassenaar overeenkwamen de arbeidsmarkt te flexibiliseren en de loonontwikkeling te matigen. Zelfs de ernstige problemen op de woningmarkt werden in deze jaren snel opgelost. Vanwege de sterk oplopende werkloosheid en de achteruitgang van de koopkracht zagen veel huisbezitters zich genoodzaakt hun huis te verkopen. Omdat de hypotheekrente in deze jaren zeer hoog was, kon dit alleen door veel lagere prijzen te accepteren. Er vond aldus in een relatief kort tijdsbestek een zeer heftige correctie plaats van de huizenprijzen.

Precies die snelle, pijnlijke correcties uit de jaren tachtig maken het verschil met de huidige crisis. In de huidige situatie is een uitweg uit de crisis dan ook minder eenvoudig. Voor een deel komt dit doordat de crisis samenhangt met grote internationale processen waarop Nederland maar zeer beperkt invloed kan uitoefenen, zoals de bankencrisis en de eurocrisis. Er is sprake van een grote, internationaal verweven schuldenproblematiek. Ook is de afhankelijkheid van de buitenlandse vraag en daarmee de wereldconjunctuur groter geworden, is de buitenlandse concurrentie groter en is het beleidsinstrumentarium van de Nederlandse overheid met de verdergaande Europese integratie kleiner geworden.

Aanpak van de binnenlandse schulden mag dan een steentje bijdragen om de monetaire crisis te bezweren, duidelijk is ook dat de kwakkelende economie hier op korte termijn meer last dan gemak van heeft. De woningmarkt weer vlot trekken, is ook een stuk lastiger dan in de jaren tachtig, aangezien veel huizen nu 'onder water' staan. Een ander probleem, dat in de jaren tachtig ook al bestond maar verder is toegenomen, vormen de stijgende zorgkosten, die zwaar op het budget van de overheid drukken. Voor een deel hangen deze kostenstijgingen samen met de vergrijzing, en zijn ze dus onvermijdelijk. De diverse, voor een deel nauwelijks beïnvloedbare problemen hebben de consument onzeker gemaakt, hetgeen de situatie verder verslechtert. En zo zitten we, hoewel de economie er structureel misschien beter voorstaat dan in de vroege jaren tachtig, nu toch langer in de crisis dan toen.